

Модуль 4. Психологія вчителя

Лекція15. Психологічний аналіз професійної компетентності педагога

План вивчення теми

1. Поняття професійної компетентності педагога.
2. Педагогічна діяльність.
3. Педагогічне спілкування.
4. Особистість педагога.
5. Індивідуальний стиль педагога.
6. Соціально-психологічні особливості освітньої організації.

1. Поняття професійної компетентності педагога

- **Компетентність** (за Ю.Г. Татуру) – це інтегральна властивість особистості, яка характеризує його прагнення і готовність реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості) для успішної діяльності.
- **Компетенція** – загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню.
- **Змістом професійної компетентності педагога** є глибокі професійні знання, навички і вміння, професіоналізм у галузі психології і педагогіки, досконала методика здійснення навчально-виховних заходів.

- Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» сучасне реформування освіти в нашій країні передбачає реальну переорієнтацію діяльності педагога, всього процесу навчання з **передавання знань на розвиток особистості учня, формування його основних компетенцій.**
- Педагог у кінцевому підсумку повинен не просто передати іншій людині (вихованцеві, учневі, студентові) суму знань, умінь і навичок, а **сформувати її компетенції.**
- Поняття компетенцій не зводиться тільки до знань і навичок, а належить до сфери складних умінь і якостей особистості.

уміння необхідно розглядати як прояв компетентності. Найбільш повно, уміння вчителя розкриваються А.К. Маркова

1. Уміння бачити в педагогічній ситуації проблему та оформити її у вигляді педагогічної задачі.
2. Уміння «чому учити» (робота зі змістом матеріалу), "кого вчити": вивчати стан окремих психічних функцій учнів та цілісних характеристик видів діяльності і «як учити» (ефективне сполучення прийомів і засобів навчання).
3. Уміння використовувати психолого-педагогічні знання, хронометрувати процес праці й аналізувати свою діяльність.

4. Уміння створювати умови для реалізації внутрішніх резервів партнера по спілкуванню.
5. Уміння зрозуміти позицію іншого, проявити інтерес до його особистості.
6. Уміння тримати стійку професійну позицію педагога, який розуміє значущість своєї професії та може протидіяти труднощам заради соціальної та загальнолюдської цінності.
7. Уміння усвідомлювати перспективи свого професійного розвитку.
8. Уміння визначати характеристики знань учнів на початку та в кінці навчального року; визначати стан діяльності, умінь та навичок.
9. Уміння оцінити вчителем стан вихованості школярів.

Структура професійної компетентності за А.К. Марковою

- **Спеціальна компетентність** передбачає оволодіння професійною діяльністю на високому рівні, здібність проектувати свій подальший професійний розвиток.
- **Соціальна компетентність** вимагає оволодіння сумісною (груповою) діяльністю, співробітництвом, прийомами міжособистісного спілкування, соціальної відповідальності.
- **Особистісна компетентність** відображається в оволодінні прийомами особистісного самовираження й саморозвитку.
- **Індивідуальна компетентність** знаходить вияв у оволодінні прийомами самореалізації й розвитку індивідуальності в процесі професійної діяльності.

Інші науковці виділяють також:

- **професійно-освітню компетентність** (В.І.Лозова) та **психологічну** (Л.Г. Подоляк)

Складові психологічної компетентності

- ❖ **Ціннісно-мотиваційна** (мотивація досягнень, мотивація оволодіння психологічними знаннями, ціннісні орієнтації).
- ❖ **Рефлексивна** (усвідомлення себе суб'єктом навчально-виховного процесу з метою вибору стилю взаємодії, управління).
- ❖ **Когнітивна** (комплекс професійних і психологічних знань).
- ❖ **Емоційно-вольова** (комплекс знань про афективну сферу суб'єктів пед. процесу, емпатійність).
- ❖ **Самоактуалізуюча** (самоконтроль, саморегуляція та самовдосконалення особистості педагога).

Картка спостереження та аналізу розвитку професійної компетентності (за Хлебніковою Т.М.)

Компоненти компетентності вчителя	Не простежується в системі 1 бал	Частково простежується 2 бали	Простежується в повній мірі 3 бали
Спеціальна компетентність			
1. Дидактичне проектування навчання школярів: - Визначення мети, - завдань навчання; - змісту навчання; - методів, засобів, форм навчання.			
2. Доцільність вибору типу та структури уроку.			
3. Дотримання			

1	2	3	4
4. Рівень педагогічної та методичної майстерності			
5. Формування загально-навчальних навичок			
6. Стимулювання школярів до навчально-пізнавальної діяльності			
7. Організація дидактичного процесу			
8. Реалізація принципів навчання			
9. Адекватність вибору методів навчання, змісту теми, меті уроку, проміжних цілей і завдань окремих етапів уроку та їх реалізація			
10. Реалізація педагогічно доцільного комплексу засобів навчання, з урахуванням поставленої мети і завдань			

1	2	3	4
11. Раціональність вибору та реалізація форм організації навчальної діяльності учнів на уроці			
12. Узгодженість вибору та реалізації методів і засобів навчання форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці			
13. Реалізація виховного потенціалу змісту навчального матеріалу на уроці			
14. Контроль ЗУН			
15. Оптимальність домашніх завдань та ефективність доведення їх до учнів			
16. Рівень оформлення документації до уроку (журнал, зошити, план уроку)			

1	2	3	4
Соціальна компетентність			
1.Індивідуальна взаємодія з учнем			
2. Взаємодія з групою			
3. Взаємодія з класом			
4. Орієнтація на цінності культури			
5. Використання знань у процесі рішення професійних задач			
6. Культура спілкування: • Усна форма (якість мови: темп дикції, образність, емоційність, виразність, правильність) • Письмова форма			
7. Інформаційна культура			
8. Пошук рішень у			

1	2	3	4
Особистісна компетентність			
1. Відповідальність			
2. Організованість			
3. Цілеспрямованість			
4. Мотивація			
5. Особистісне самовираження			
Професійно-освітня компетентність			
1. Орієнтація на цінності освіти			
2. Знання психолого-педагогічних основ навчання			
3. Знання концептуальних підходів диференціації та інтеграції навчання			
4. Знання вікової та педагогічної психології			

1	2	3	4
5. Знання предмету , що викладає			
6. Самоосвіта та самовдосконалення			
7. Рефлексія процесу й результату освітньої діяльності її продуктивності			

Професійна компетентність педагога складається з багатьох параметрів.

А.Маркова в психологічній карті оцінки педагогічної діяльності вчителя виділяє три основні блоки:

- педагогічну діяльність;
- педагогічне спілкування;
- особистість вчителя.

2. Педагогічна діяльність

- ***Педагогічна діяльність*** - це професійна активність учителя, в якій за допомогою різних засобів впливу на учнів реалізуються задачі навчання й виховання (А. Маркова).
- ***Види педагогічної діяльності:*** навчальна, виховна, організаторська, пропагандистська, управлінська, консультативна й самоосвітня.

Структура педагогічної діяльності

- **Мотиваційно-орієнтовна ланка** - готовність до діяльності та постановка вчителем цілей і задач.
- **Виконавська ланка** - вибір і застосування засобів впливу на учнів.
- **Контрольно-оцінна ланка** - контроль та оцінка своїх власних педагогічних впливів, тобто педагогічний самоаналіз.

Педагогічна діяльність починається з аналізу вихідної педагогічної ситуації

Педагогічною ситуацією називають сукупність умов, у яких учитель ставить педагогічні цілі й задачі, приймає та реалізує педагогічні рішення. Будь-яка ситуація стає педагогічною, якщо в ній реалізуються педагогічні цілі й задачі.

Педагогічна задача (задача в даному випадку розуміється як система, що складається з предмета задачі та моделі необхідного стану предмета) повинна:

- включати характеристику психічного розвитку до впливу й бажані зміни у психічному розвитку після впливу;
- враховувати учня як активного співучасника процесу (у даному випадку має місце «довизначення» задачі з боку учня в залежності від його особистої мотивації, рівня домагань і т. п. або «перевизначення» - заміна задачі вчителя на свою власну).
- Рішення педагогічних задач включає кілька етапів: аналітичний, постановку цілей і конструктивний, на якому відбувається планування способів рішення задач.

Функції діяльності педагога:

- **Інформаційну** - точність, логічність подачі інформації, вміння виділяти головне, доступність інформації й опора на наявний досвід, зв'язок інформації із практикою й вміння прогнозувати засвоєння матеріалу учнями.
- **Перцептивну** - вміння сприймати психічний стан учнів і «бачити» особистість учня.
- **Комунікативну** - включає стиль спілкування, педагогічний такт, характеристики мови, експресивні якості, контакт із класом.
- **Організаторську** - організація учителем власної діяльності та пізнавальної діяльності учнів.
- **Розвивальну** - робота з формування й розвитку прийомів і способів розумової діяльності учнів, їхньої особистості та колективу.
- **Контролюючу** - різні способи контролю засвоєння інформації, об'єктивність оцінок, навчання самоконтролю.

у залежності від результатів педагогічної діяльності Н. Кузьміна визначаються

- **репродуктивний** - уміє переказати іншим те, що знає сам;
- **адаптивний** - уміє пристосувати своє повідомлення до аудиторії слухачів;
- **локально-моделюючий** - володіє стратегіями формування системи знань, навичок, умінь, відносин з окремих розділів курсу, програми:
- **системно-моделюючі знання** - володіє стратегіями формування системи знань, навичок, умінь за курсом у цілому;
- **системно-моделююча творчість** - володіє стратегіями перетворення свого предмета в засіб формування творчої особистості, здатної до саморозвитку в нових умовах.

мотивація педагогічної діяльності (центрації за А.Б. Орловим)

- **Егоїстична** (центрація на інтересах власного Я).
- **Бюрократична** (центрація на інтересах адміністрації).
- **Конфліктна** (центрація на інтересах колег).
- **Авторитетна** (центрація на інтересах та запитах батьків).
- **Пізнавальна** (центрація на вимогах засобів навчання і виховання).
- **Альтруїстична** (центрація на інтересах учнів).
- **Гуманістична** (центрація вчителя на інтересах власних та інших людей (колег, батьків, учнів і т. д.).

3. Педагогічне спілкування

Педагогічне спілкування є формою навчальної взаємодії, співробітництва педагога й учнів.

Педагогічне спілкування характеризується потрійною спрямованістю: **на саму навчальну взаємодію, на учнів** (їхній актуальний стан, перспективи розвитку всіх і кожного) й **на предмет засвоєння**.

У педагогічному спілкуванні виділяють **навчальну, виховну й фасилітативну функції**.

Важливою умовою продуктивного педагогічного спілкування є **установка вчителя на позитивне ставлення до особистості вихованця, яке реалізується через систему прийомів заохочування.** А саме заохочування може бути як ефективним, так і неефективним.

ЕФЕКТИВНЕ ЗАХОЧУВАННЯ

- Здійснюється постійно супроводиться поясненням, **що саме заохочується** .
- Проявляється **зацікавленість в успіхах учня.**
- Учитель **заохочує досягнення певних результатів.**
- Учні **повідомляється про значимість результатів, яких він досягнув.**

НЕЕФЕКТИВНЕ ЗАОХОЧУВАННЯ

- Здійснюється нерегулярно. Робиться в загальних рисах, без пояснень.
- Увага до успіхів учня формальна та мінімальна. Відмічає участь у роботі взагалі.
- Відомості про досягнення подаються без акценту на їхній значимості.
- Орієнтує учня на важливість розвитку вміння організувати роботу задля досягнення мети
- Учитель дає порівняння минулих і теперішніх результатів учня.

взаємодії та спілкування вчителя з учнями виділяють

- «*Закрита позиція*» - це знеособлена, підкреслено об'єктивна манера викладання, відсутність власних суджень і думок.
- «*Відкрита позиція*» характеризується відмовленням від власного педагогічного всевідання та непогрішності, відкриттям свого досвіду учням.

КОМУНІКАТИВНІ УМІННЯ

вчителя

- уміння управляти своєю поведінкою;
- уміння спостерігати та переключати увагу;
- уміння соціальної перцепції («читання по обличчю»);
- емпатію - уміння не тільки бачити, а й розуміти, співпереживати;
- хороші навички мовного спілкування.

Форми ускладнень у педагогічному спілкуванні

- **Бар'єр спілкування** (за І. Зимньою) – це суб'єктивне переживання людиною стану «збою» в реалізації прогнозованого спілкування, через неприйняття партнера спілкування, його дій, нерозуміння повідомлення, партнера через зміни в комунікативній ситуації та власному психічному стані.
- Бар'єри спілкування класифікують на **сміслові, емоційні, когнітивні і тактичні.**

4. Особистість педагога

- **Особистість учителя** — це стрижньовий, системоутворюючий блок професійної компетентності педагога.
- У **структуру особистості вчителя** входять такі якості, як **спрямованість і мотивація** (соціальна, пізнавальна, професійна — що утримує педагога в цій професії) та **педагогічні здібності**, які забезпечують успішне виконання роботи.

Концепція педагогічної майстерності І. А. Зязюна

Педагогічна майстерність – це поєднання загально-необхідного для професії педагога та індивідуального, які зосереджуються в одній конкретній особистості вчителя.

У структурі педагогічної майстерності він виділяє чотири блоки характеристик:

- гуманістична спрямованість;
- професійні знання;
- педагогічні здібності;
- педагогічна техніка.

- **Гуманістична спрямованість** — це орієнтація людини на іншого як на суб'єкта, який має право на самовираження, свободу поведінки й самореалізацію.
- **Професійні знання** — знання з предмета викладання й методики викладання його, вільне володіння професійно необхідним змістом і способами передавання його навчальній аудиторії.
- **Педагогічна техніка** — це система добре відпрацьованих професійних навичок і вмінь: інтелектуальних, поведінкових і комунікативних, завдяки яким учитель — професіонал виконує необхідну роботу швидко, чітко й максимально результативно, витрачаючи на це мінімум часу й зусиль.

- **Педагогічні здібності** вчителя змістовно передбачають, насамперед, наявність високої працездатності й показників емоційної стабільності людини, динамічність особистості, її високорозвинений інтелектуальний потенціал, креативність, що дає змогу працювати швидко й продуктивно з інформацією як об'єктивної, так і суб'єктивної природи, а також наявність здатності до позитивного прогнозування, перцептивних здібностей і комунікативних умінь (уміння планувати й розгортати план спілкування, мовленнєві здібності і, зокрема, "мовне чуття" тощо).

Основні вимоги до особистості педагога виділені І. А. Зязюном

- Головні з них — це **любов до дітей і до педагогічної діяльності, наявність спеціальних знань у тій галузі науки, культури чи техніки, якої він навчає, високорозвинений інтелект, високий рівень моральності й загальної культури вчителя.**
- Додатковими факторами становлення педагогічної майстерності є такі риси особистості викладача, як **комунікабельність, артистичність, гарний смак як розвиненість естетичних почуттів, доброзичливий характер.**

Принципи розвитку педагогічної майстерності

(А.С. Макаренко. К.С. Станіславський)

- **Принцип організації ефективного педагогічного впливу**, пов'язаний із необхідністю побудови системи перспективних ліній як чіткого усвідомлення тактичних (продиктованих основними завданнями педагогічного процесу), оперативних (викликаних до життя особливостями педагогічної ситуації, що склалася) і стратегічних (пов'язаних із розвитком особистості та пізнавального потенціалу учнів) цілей.
- **Принцип паралельної дії** передбачає вплив на конкретну особистість учня, вихованця не безпосередньо, а опосередковано. Апелюючи до колективу, педагог тим самим висуває вимоги й до конкретної особистості; контролюючи групу, він контролює й особистість, яка себе ідентифікує з нею й приймає відповідальність за її стан.

- **Принцип активності:** лише діючи й задіюючи інших, розвивається людська особистість.
- **Принцип життєвої правди** (об'єктивної зорієнтованості змісту) вимагає від педагога забезпечення добору й викладання знань на рівні вимог сьогодення, досягнення відкритості й відвертості у стосунках з учнями, організації їхньої педагогічної взаємодії у системі суб'єкт — суб'єктних відносин.
- **Принцип руху колективу.** Суть принципу пов'язана з необхідністю рахуватися з фактом розвитку будь-якої групи як соціально-психологічної цілісності. Це, відповідно, погребує перегляду цілей і засобів педагогічного впливу. Передбачається, що завдяки педагогові ця група у своєму русі еволюціонує.

Педагог повинен володіти такими характеристиками, як:

- **Педагогічна ерудиція** - загальний запас сучасних знань і способів, якими ці знання можна ефективно передати.
- **Педагогічне цілепокладання** - потреба у плануванні своєї праці й уміння виробити сплав із цілей суспільства та своїх особистих цілей.
- **Педагогічний такт** - почуття розумної міри на основі співвіднесення задач, умов, можливостей учасників спілкування.
- **Педагогічна емпатія** - розуміння учня, що спирається на аналіз його особистості, емоційне співпереживання й відгук на його почуття.
- **Педагогічна творчість** - пошук і знаходження нового в педагогічній діяльності.

- **Педагогічне мислення** - виявлення посеред зовнішніх, незаданих, прихованих властивостей педагогічної дійсності в ході порівняння та класифікації ситуацій причинно-наслідкових зв'язків.
- **Практичне педагогічне мислення** - аналіз конкретних ситуацій із використанням теоретичних закономірностей і прийняття на їх основі педагогічних рішень.
- **Педагогічна інтуїція** - швидке, одномоментне ухвалення педагогічного рішення з урахуванням передбачення подальшого розвитку ситуації без розгорнутого усвідомленого аналізу.
- **Педагогічна імпровізація** - знаходження несподіваного педагогічного рішення.

Педагогічна свідомість

- усвідомлення норм, правил і моделей своєї професії;
- усвідомлення цих якостей в інших людях;
- урахування оцінки себе як професіонала іншими людьми;
- самооцінку окремих сторін своєї особистості.

5. Індивідуальний стиль педагога

У ході педагогічної діяльності головні й додаткові фактори інтегруються в єдину систему педагогічної майстерності вчителя, яка функціонує як його **індивідуальний стиль**.

Індивідуальний стиль педагога виявляється в темпераменті (часі та швидкості реакції, індивідуальному темпі, емоційному відгуку); характері реакції на ті чи інші педагогічні ситуації; виборі методів навчання й засобів виховання; стилі педагогічного спілкування; реагуванні на дії й учинки дітей; манері поведінки; застосуванні засобів психолого-педагогічного впливу на дітей і дорослих.

- За К. Левіним стилі поведінки відносяться до типу прийняття рішення керівником та визначені три стилі керівництва: **авторитарний, демократичний та потурання.**
- **Аналіз стилів педагогічної діяльності** в залежності від її характеру включає такі його сторони: **змістовні характеристики стилю** (орієнтація вчителя на процес чи результат своєї праці, розгортання вчителем орієнтованого та контрольо- оціночного етапів своєї праці); **динамічні характеристики стилю** (гнучкість, стійкість, вміння переключатися); **результативність** (рівень знань і навичок учіння у школярів, а також інтерес учнів до предмета). На цій основі **А.К. Марковою та А.Я. Ніконовою** виділені 4 типи індивідуальних стилів, які характеризують сучасного вчителя.

ЕМОЦІЙНО-ІМПРОВІЗАЦІЙНИЙ

СТІПІ

Вчитель орієнтується на **процес навчання**. Пояснення нового матеріалу логічне, цікаве, але **відсутній зворотній зв'язок з учнями**. Для уроку він **відбирає цікавий матеріал**; а не такий цікавий, але важливий, залишає на самостійне вивчення учнями. Вчителів з ЕІС відрізняє висока оперативність, використання великого арсеналу різноманітних методів навчання. Для вчителя з ЄІС характерна **особистісна тривожність, гнучкість та імпульсивність**, володіє чутливістю до внутрішніх станів дітей.

ЕМОЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ СТИЛЬ

Для вчителя характерні **орієнтація на процес і результати навчання**. Вчитель адекватно **планує навчально-виховний процес**, поетапно відпрацьовує весь навчальний матеріал, уважно слідкує за рівнем знань всіх учнів (як сильних, так і слабких), в його діяльності постійно представлені закріплення і повторення учбового матеріалу, контроль знань учнів. Використовуючи багатий арсенал методичних прийомів при обробці навчального матеріалу, **прагне активізувати** дітей не зовнішньою розважальністю, а справді **зацікавити особливостями самого предмету**.

Розмірковуючо-імпровізаційний СТИЛЬ

Для вчителя з РІС характерні **орієнтація на процес і результати навчання**, адекватне планування навчально-виховного процесу, Учитель з РІС менше говорить сам, особливо під час опитування, та прагне впливати на учнів непрямым шляхом (за допомогою підказок, уточнень і т.д.), дає можливість, учням детально оформити відповідь. Він **менш чутливий до змін у ситуації та внутрішніх станах учнів**. Характерна обережність, традиційність.

Розмірковуючо-методичний стиль

Орієнтуючись на результати навчання і адекватно плануючи навчально-виховний процес, вчитель з РМС проявляє консерватизм у використанні засобів педагогічної діяльності. Висока методичність (систематичність закріплення, повторення навчального матеріалу, контроль знань учнів) поєднується з **невеликим, стандартним набором методів навчання**, перевагою репродуктивної діяльності учнів, рідким проведенням колективних обговорень. Для вчителя з РМС характерна в цілому рефлексивність, **мала чутливість до змін на уроці.**

К.К. Платонов виділяє стилі діяльності

- ***діалогічний;***
- ***альтруїстичний;***
- ***конформістський;***
- ***пасивний;***
- ***маніпулятивний;***
- ***авторитарно-монологічний ;***
- ***конфліктний.***

6. Соціально-психологічні особливості освітньої організації

- ✓ **Специфіка освітніх організацій** визначається їх
- ✓ **метою** – це розвиток інтелекту та особистості учнів;
- ✓ а також **гендерним складом** (переважно жіночі організації);
- ✓ високим **інтелектуальним потенціалом співробітників** та їх автономністю, надвисокою інтелектуальною та емоційною витратністю діяльності педагогічних працівників;
- ✓ **віддаленістю результатів діяльності організації в часі,**
- ✓ відсутністю можливостей для швидкого кар'єрного росту, **суперечністю між високою соціальною значущістю результату діяльності організації та низьким соціальним статусом професії,** що створює основу для напруженості та конфліктності в організаціях.

Соціально-психологічний клімат педагогічного колективу

– це притаманний колективу стійкий психічний настрій, який впливає на взаємини людей, їх ставлення до праці та навколишнього середовища. **Сприятливий соціально-психологічний клімат** виявляється у задоволеності вчителів роботою та результативності педагогічної діяльності. Основними рисами здорового соціально-психологічного клімату є **згуртованість, наявність стійкої атмосфери взаємної поваги, уважного ставлення до людини, духу товариствськості, що поєднуються із внутрішньою дисципліною, принциповістю, відповідальністю, вимогливістю до себе та до інших.**

- Чи вмію я входити у внутрішній світ людини, яка навчається?
- Чи зміг би я поставитись до цього світу без упередженості, чи здатен я емоційно відгукнутися на цей світ?
- Чи зможу я виявити інтереси кожного в моєму класі і чи зможу дозволити йому або їй слідувати цим індивідуальним інтересам, куди б вони не вели?
- Чи зможу я допомогти учням зберегти живий інтерес, допитливість по відношенню до себе, до світу, який їх оточує, зберегти та підтримати найбільш дороге, чим володіє людина?

- Дякую за увагу !